

(əvvəli ötən sayımızda)

Tukrişlər sonradan Türkiştanda mövcud olan turkeşlərin əzəmətli Turqış xaqanlığının qurucuları olmuşlar. Kökləri Sumerin və Mesopotamiyanın turanlı Kəngər və Tukriş xalqlarına dayanan kəngər və turqış boyları sonrakı dövrlərdə köçüb yerləşdikləri Türkiştan tarixində önəmli rol oynamışlar

Şpayser İkiçayarasının etnik coğrafiyasından bəhs edərək samildən öncə Mesopotamiyanın və qonşu ərazilərin mixi mətnlərdə Elam, Quti, Subir, Ammaru (Martu) və Sutiium kimi adlandıqlarını və bu ölkələrin erkən tarixdə Sumer tərəfindən siyasi birliklər şəklində qruplaşdırılmış olduqlarını yazır. (A.Spaysər, 1930, Səh. 124)

Danimarka assuroloq tarixçisi Nöklekeyə görə Aşşur və ya Assur adının qədim deyiliş forması Athur formasında olmuş, Daranın kitabəsində də o Atur şəklində yazılmışdır. Klassik yunan müəllifləri Strabon, Arrian da Assuru Athur şəklində yazırlar. Sami mənşəli arameylər də Atur kimi ifadə edirlər. (T.Nöldeke, 1886, Səh. 271)

Babil kitabələrində ilahə Turua Babil tanrısı Mardukun arvadıdır. (F.Hommel, 1885, Səh. 793)

Assuriya mixi yazı mətnlərində Assur ölkəsi və ya Asur tanrısının ölkəsi adlanır. Qədim coğrafi adı isə Aturiyadır. Assuriya Dəclə çayının sol sahilində yerləşir. (F.Mürtder. 1891, Səh. 95)

Assurları öz əcdadları hesab edən samilər xüsusən də yəhudilər Samildən öncə bu ərazidə turanlı subirlərin və digər tayfaların məskunlaşdıqlarını və samilərin bu ölkəyə işğalçı kimi gəlib yerləşdikləri haqqında tarixi qaynaqlarda mövcud olan dəlilləri rədd edirlər. Əslində Assur adı turanlı Aturiya adının samiləşdirilmiş formasıdır.

Assuriya və Hatti ölkəsinin sərhəddində mövcud olan Turira şəhəri uzun zaman ərzində hər iki dövlət arasında mübahisəli ərazi olmuşdur. Tarixi mənbələrdən məlum olduğuna görə mühüm ticarət mərkəzi olan Turira şəhər dövləti Karkemişin quzeyində yerləşirdi. Turira təxminləmə görə Dəclə çayının üzərində Tuşan bölgəsində yerləşirdi.

Amerikalı assuroloq Georq Smit İkiçayarası ərazidə turanlıların və samilərin qarşılıqlı münasibətlərinə aydınlıq gətirərək yazırdı: "Fərat çayının vadisində ilk mədəniyyəti yaradanlar böyük Turan irqi olmuşdur. Assuroloq alimlərin eksəriyyətinin qəbul etdiyi fikrə görə Babil və Assuriya sivilizasiyasının, ədəbiyyatının, elminin və mifologiyasının yaradılması sami xalqının işi olmayıb, başqa xalq tərəfindən yaradılmışdır və onlar sami

Sumerlərin Subar/Subir adlandırdıqları ölkəni akkadlar elatu, yeni "yüksəkdə olan ölkə" adlandırdılar. (A.Ungnad. 1936, Səh. 26)

Fikrimizə görə öntürk etnosu olan Subar adlanan Su xalqının Elatu adı sonradan türklərdə yayılarda yaşayan heyvandar tayfaların Elat adının kökünü təşkil etmişdir.

Yəqin ki, farslar Aturiya adını bölgənin qədim əhalisi olan midiyalılardan əxz etmişdilər. Midiyalılar tarixi ənənəyə uyğun olaraq As-

Ələsgər Siyablı

Hepet ilahəsi Misir heroqlif mətnlərində Subarların tanrısı adlandırılan Tur-Teşubun arvadı idi. Tur sonradan subarlara qohum xalqlar olan hattilərdə Tarku, hurrilərdə Teyşebu adlanmışdır. (A.Ungnad, Subartu, səh. 137)

Hommel Mesopotamiyada Tur tanrısına etiqadın geniş yayılmış olduğunu, Sumer-akkadların İştara həsr olunmuş himnində Tur-kulumnu tanrısının şərəfinə ucaldılmış məbəd haqqında bəhs olduğunu yazır. Elamla sərhəddə, yeni Aturiya və ya Turan adlanan ərazidə İştara həsr olunmuş Tur-ilu, yeni Tanrı qalası adı ilə üç şəhər salınmışdı. (F.Hommel, 1885, Səh. 225)

Emil Forrer Tur eponiminin Sumer dilində olduğu kimi Xatti dilin-

Assur mətnlərində əks olunmuş "Turahu" Suriyadakı Turakhi dağının adı ilə İbrahim peyğəmbərin atası Terah adının varinti olduğunu müasir tədqiqatçılar tərəfindən də təsdiq olunur. Terah Sumerin Ur şəhərində doğulmuş sonradan Harrana köçmüşdü. Terahın adı Quranda sami dilinə uyğun olaraq Azər şəklində ifadə olunmuşdur. Kassilərin tanrılarının da adı Turqu idi. Etrusqların tanrısının da adı Tarxon idi. Tarxunta adı yəne hititlərdə mövcud idi. E.Meyer Tur kökünə bağlı bütün bu qədim eponimlərin kökündə "thur"- ölkü adının olduğunu təsdiq edir. (Meyer E. 1892, Səh. 705)

Bibliyanın tədqiqatçısı Renz Assuriyanın paytaxtının Attur şəhəri olduğunu, assurların onu sami dilinə uyğun olaraq Aşşur adlandırdıqlarını yazır. Assuriya adı yunanca Aturia və Suria şəklində yazılırdı, Aramey dilində "twr-tur", suriya dilində "atur", qədim pers dilində "atur" formasında yazılırdı. (Johannes Renz, 2016)

Bibliya ensiklopediyasının mü-

Dünya tarixinin Turan dövrü

dilindən tamamilə fərqli bir dildə danışdılar. Assuroloqlar belə bir fikir də irəli sürürlər ki, ilkin tarixi dövrdə turanlıların ərazisi sami irqi tərəfindən işğal olunmuş və onların yaratmış olduqları yüksək mədəniyyət və sivilizasiya, ədəbiyyat, incəsənətin hər bir növü, mifologi-

ya və qanunlar samilər tərəfindən mənimsənilmiş və bu işğalçılar öz dillərini turanlılara qəbul etdirmişlər. (G.Smith. 1875, Səh. 449)

Emil Forrer Xatti dövlətinə aid mixi yazı mətnlərini araşdırarkən Mursilinin Halab kralı və digər Hurri kralı ilə müharibəsindən bəhs edərək Aruar ölkəsi ilə yanaşı həmin ərazidə mövcud olan Turan ölkəsinin də adını çəkir. (Emil Forrer. 1926, Səh. 12)

Subartu dövlətinin görkəmli tədqiqatçısı Artur Unqnad Assuriya ölkəsinin gerçək adından bəhs edərək yazır: "Əhəmənilər dövrünə aid mətnlərdə Assuriya hər zaman Aturiya kimi yazılmış və bu ölkənin mərkəzi şəhəri isə Atur adlanmışdır. Yunanlar da Assuriyanı Aturiya adlandırdılar". (A.Ungnad. Subartu. Səh. 126)

suriyanın ərazisinin Subartu ərazisi kimi qəbul etdiklərindən assurları işğalçı kimi görmüş, ölkəni onun assurlardan öncəki adına uyğun olaraq Aturiya adlandırmışdılar.

O.Şröder mixi yazı mətnlərində Quti ölkəsi ilə Midiyanın və Subir ölkəsi ilə Qutin adlarının yanaşı çəkilərək eyniləşdirildiklərini yazır.

Görkəmli alman assuroloq F.Köniqin fikrinə görə Matai və ya Madai xalqı subar xalqı ilə möhkəm şəkildə qarışmışdı. Midiyanın ilk hökmdarı Dayakunun da adı bir Subar adı idi. (König F.W. 1934, Səh. 8)

Tarixçi Hroznu da Mesopotamiyanın qədim xalqları olan Qutilər, Kassilər və Lullubilər bir-birlərinə qohum xalqlar olduqlarını yazır.

Artur Unqnadın yazdığına sonradan bir hurri tanrısı kimi tanınan

de də mənasının "bğul" və "həvə" anlamı daşdığı yazır.

Avropanın böyük tarixçilərinin biri hesab olunan alman alimi Eduard Meyer Tur kökünə bağlı Mesopotamiya ərazisindəki qədim tanrı adlarının geniş izahını vermişdir. Onun yazdığına görə Hititlərin baş tanrısı olan Tarkuya Kiçik Asiyanın bir çox xalqları tərəfindən etiqad olunurdu ki, bu onların etnik mənşə baxımından qohum olduqlarını sübut edirdi. Kiçik Asiya xalqları içərisində Tarxun adı geniş yayılmışdı. (Meyer E. 1892, Səh. 702)

Hititlərin və Urartuluların tanrısı Tarku adı Bibliyada İbrahim peyğəmbərin atasının Terah adına çox bənzəyir. Tarku adı Hititlərin tanrı adı kimi II Ramzesin mətnlərində də öz əslinə daha uyğun olaraq Turuk şəklində ifadə olunmuşdur.

əllifi D.Şenkel Aturiyanın coğrafi mövqeyini müəyyən edərək yazırdı: "Gerçək adı Aturia olan Assuriya quzeydən və doğudan Qorduen dağları ilə, güneydən Böyük Zab çayı, batıda isə Dəclə çayı ilə həmsərhəddir. Ərəb müəllifləri də Nimrud şəhərinin əsl adının Atur olduğunu yazırlar. (D.Schenkel, 1875, Səh. 267)

Bütün bu tarixi dəlillərə əsasən söyləmək mümkündür ki, Qədim türklərin ulu əcdadı olan Tur Assur krallığının adı ilə də bağlıdır. Akkadların Assur adlandırdıqları ölkə assurların öz dialektində Atyr kimi ifadə olunur. Rus tədqiqatçı A. Leonova görə Atur sözünün əvvəlindəki başlanğıc "A" səsi etimoloji kökə aid deyil, sözün önünə onun ifadəsini asanlaşdırmaq məqsədilə əlavə edilib. Buna görə də Assur adının kökü əslində "Tur"dur. (Andrey Leonov, Potomki "turanüev" v evropeyskom gtnoqenezə: ot sakov do frəqov. Megamatrix.ru)

Alman assuroloq F.Hitzig yazılı mənbələrə əsasən Assuriya və Aturiyanın müxtəlif ərazilərdə yerləşən ayrı-ayrı ölkələr olduğunu yazır. İbrani mənbələrindən də göründüyü kimi Assuriya Dəclə çayından batıda yerləşirdi, onun doğu sərhəddini Fərat çayı təşkil edirdi və beləliklə, Assuriya iki çay arası ərazini əhatə edirdi. Dəclənin doğusunda yerləşən ərazi isə Aturiya adlanırdı. Adların mənalı eyni olmadığından onların zahiri bənzəyişi aldadıcı ola bilər. Aturiya adı qədim fars dilində Athura şəklində yazılırdı. Athura sözünün mənası su üzərindəki ölkə deməkdir. Hitzig bəhs olunan bütün bu ərazidə qədimdən etibarən yerli iskit xalqının yaşadığını qeyd edir və buna uyğun olaraq da Aşşur sözünün türk dilində öta, öta tərəf, qarşı tərəf mənasında olan "aşırı" sözü ilə müqayisə edir və bunun çayın ötəsi, qarşısında olan ölkə mənası daşdığı yazır. Onun yazdığına görə Assur adlanan ərazi Musanın kitabında Aram adlanır bu İbrani dilində ikiçay arası deməkdir. (F.Hitzig, 1871, Səh. 4-5)

(ardı gələn sayımızda)